

MŰÉSZEINK NEMZETISÉGE ÉS TÁRSADALMI HELYZETE A KÖZÉPKORBAN.

A magyar művészet történetének sok kérdése vár még megoldásra, amit az ország műemlékeiben leggazdagabb részeinek elszakítása ugyancsak megnehezít. Az emlékeinkre és mestereikre vonatkozó egykorú írott adatok s a külföldi példákkal és az egymásközt való összehasonlításra szolgáló szemléltető anyag összegyűjtésével ugyanis még távolról sem végeztünk. Régibb íróink kiválóbb műemlékeinken külföldi neves mesterek keze nyomát keresték ott is, ahol az emlék szinte szervesen kapcsolódik be művészetünk egy-egy félig-meddig már földerített évszázados korszakának fejlődésébe. Mások egy-egy névre voltak annál büszkébbek, minél messzibb országból származtathatták ennek alapján a mestert, aki viselte; holott az minden valószínűség szerint itt született, dolgozott holtáig, s az ország határát talán életében nem lépte át. Régibb kutatóink a Bach-korszakban nálunk régészkedő s külföldön is idézett osztrák tanárok fölényeshangú írásainak csüggesztő hatása alatt többnyire értékükön alul becsülték meg emlékeinket. Talán ez volt egyik oka annak, hogy a következő nemzedék régi művészetünk föltárásában nem mutatott akkora buzgóságot, mint Henszlmann és kortársai. Ma fiatal műtörténetíróink ismét fokozottabb figyelemmel fordulnak régi művészetünk felé; de a megváltozott viszonyokban gyökerező okoknál fogva főleg csak újabbkori emlékeinkkel foglalkoznak. Ezeket, bár kétségtelenül idegenből hozzánk szakadt mesterek alkotásai, nem egy nemzeti vonatkozásuknál fogva kultúránk vagyónmérégeből szintén nem lehet kiküszöbölni.

Régi művészetünk leginkább vitatott kérdése az, volt-e addig, amíg a török hódoltsággal kapcsolatban az osztrák hatalom nemzeti kultúránkat el nem sorvasztotta, Magyarországon szervesen fejlődő művészi élet s ennek szolgálatában álló művészosztály? A kérdés első részére a leginkább meggyőző módon azzal felelhetnénk, ha megmaradt műemlékeinket a fejlődés sorrendjében képekben mutatnék be, amire, sajnos, temérdek díszműjellegű kiadványunk ellenére mindmáig nem került a sor. A középkori magyar művészosztály jelentőségére a legjobban úgy világi-

tunk rá, ha megállapítjuk, hogy milyen volt mestereink társadalmi helyzete a mohácsi vész előtt.

Rendszeres kutatásról ebben a tekintetben, amikor még megmaradt emlékeinket sem szedtük mind számon s örökítettük meg összehasonlítás céljából, nálunk még nem igen lehet szó. Ám mint többnyire egyéb irányú tanulmányok mellékterméke, annyi és oly sok érdekes adat került már eddig is felszínre, hogy ennek alapján nemzeti és vegyesházbeli királyaink korának mestereit felvonultatni művészet-, művelődés- és társadalomtörténeti szempontból bizonyára nem lesz érdektelen kísérlet.

A honfoglaló magyarok életében, sátorlakó nomád nép létükre, a monumentális művészetnek nem volt szerepe. Építkezéseikről még annyit sem tudunk, amennyit Attilának és főembereinek épületeiről Priskos rhetor és régi adatok nyomán Jordanes följegyzett. Hogy pompaszeretők voltak s hogy fényűzésük nem volt ízlés és művészet híján való, arról bizánci írók és olyféle adatok tanúskodnak, hogy pl. a bizánci császár magyar testőreinek az udvari ünnepeken nemzeti viseletben kellett megjelenniük, ami ennek művészi vagy legalább is ízléses voltára vall.

S tudjuk, hogy a honfoglaló magyarok, a férfiak és asszonyok egyaránt szerették a pompásan szótt keleti selymet, sátorait keleti népek módjára bizonyára szőnyegekkel is díszítették. Asszonyaik mindenesetre értettek a szövéshez s voltak a fém feldolgozásában kiválóan jártas mesterembereik, ötvöseik. Honfoglaláskori sírokban sok vertművű, szövetmustrákkal díszített tarsolylemez s hasonló és más virágmotívumú pityke és csüngő maradt ránk, mely elvitázhatatlanul keleti jelleget mutat és egységes stílust. Hivatásos mesterek munkái ezek mind, akik azonban a honfoglaló harcos nép társadalmában csakis szolgarendű emberek lehettek. Még első királyaink is többnyire mesterembereket, így ötvösöket rendeltek az általuk alapított monostorok szolgálatára s nem készen ajándékozták a fölszerelést ezeknek. Bizonyos, hogy ezek is csak szolgarendűek és semmiesetre sem külföldről bevándorolt idegenek voltak. Az idegeneket királyaink kezdetől fogva dédelgették s első székesegyházaink mellé telepítve, jelentős szabadalmakkal ruházták fel.

A Nemzeti Múzeum régiségtárában van egy pompásan vésett ezüst pecsétnyomó az esztergomi székesegyház fantasztikus képével. Kőrírata ez: *Sigillum Latinorum Civitatis Strigoniensis*. A pecsétnyomót a XIV. század első feléből valónak tartják. Ám szinte bizonyos, hogy a latinok, akik alatt régibb íróink habozás nélkül olaszokat értettek, akkorára itt már éppúgy nem éltek, mint Székesfehérvárott sem, ahol szintén maradt nyomuk és Óbudán, ahol az esztergomihoz hasonló szabású pecsétnyomójukon már nem is hangoztatják latin voltukat.

Több mint valószínű, hogy ezek a latinok bizánci mesterek

voltak, keleti latinok, akik még a XI. században telepedtek le e három városunkban s ha csak egy városrészt tettek is ki, kezdettől fogva városi szabadalmakkal dicsekedtek. Minthogy szabadalmaik idegen mivoltukkal voltak kapcsolatosak, megmagyarosodott és újabb jövevényekkel keveredett utódaik még a XIV. században is hangoztatták latin voltukat s e szó alatt ekkor alighanem már csak szabad polgárt érthetünk.

Hogy a bizánci művészetnek és mestereinek Árpád-kori művészetünk fejlődésében nagy részük volt, ez különösen XI—XII. századbeli ötvösségünk, valamint faragott és szövött emlékeink alapján elvitázhatatlan.

Az első hittérítők Magyarországon túlnyomóan nyugati papok voltak, első templomaink zöme alaprajzi elrendezésében szintén nyugati minták nyomán épült. Sok kőfaragó került hozzánk Lombardiából. Ezek primitív, nem egyszer otromba faragványai azonban ugyancsak elütnek az esztergomi és a fehérvári bazilikákban szerephez jutott bizánci kőfaragók szinte klasszikus ízlésű faragványaitól. S régiebb íróink korok divatja szerint tagadva minden bizánci hatást, sokkal későbbieknek tartották első székes-egyházaink antik finomsággal faragott részleteit s egy-egy királyi alapítású bazilikánkról azt hitték, hogy már a keresztény Magyarország első két századában kétszer-háromszor épült alapjain kezdve újjá. Pedig az esztergomi bazilikát is leégése után III. Béla korában csak beboltozták s új díszítő részletekkel gazdagították. Ezekből töredékei és egy XVIII. századbeli olajfestmény alapján a templom főkapuját jól ismerjük. A bizánci hatás ennek fehér márványlapokból mozaikszerűen összerótt s véseteikben színes anyaggal kitöltött alakos képein elvitázhatatlan, de már csak közvetett. S bár III. Béla összeköttetései a kelettel igen bensők voltak, a díszkapu már aligha volt bizánci mester munkája, mert ehhez fogható analógiát az akkor második fénykorának végét járó bizánci művészet emlékei sorában nem találunk.

S éppen III. Béla korában merül föl történelmünkben az első magyar művész neve. Dénes mester volt ez, Szent László új sír-émlékének kőfaragómestere, aki 1192 május 2-án a szent király tetemeinek földmagasztalása s az új sírba áthelyezése napján nyilván már nem élt. A régi sírt fia, Tekus, magyarán Tökös bontotta szét, akit III. Béla ez alkalommal nyilván apja érdemeiért a szabadok sorába emelt. Ha apja vagy ő maga városi polgár lett volna, ennek nem igen lett volna sok értelme. Inkább azt hihetjük, hogy mint egyéb vándorló mestereink, a conditionariusok közé, e félig szabad, félig szolgarenden levő társadalmi osztályhoz tartozott. Ezek a conditionarius-mesterek a XII. században részben városainkból szakadtak el s adták fejüket vándoréletre, részben városi mesterek szolgái eredetű tanítványai lehettek. Ők voltak tényezői művészetünk első pompás virágzásának, amelyet a családi monos-

torok alapításának szinte a szertelenségig csapongó divatja lendített föl.

A XII. század második felében és a következő első harmadában nem volt Magyarországon számottevő úri család, mely birtokai főhelyén családi monostort nem alapított volna. Egyháztörténeti íróink egyike szerint, mint ma az automobil, történelmünk e korszakában a családi monostor volt az előkelőség és gazdagság ismertető bélyege. Az általa alapított monostor templomában ülte meg a család ünnepeit, itt tartottak esküvőt, itt temették el halottaikat, A monostor szerzetesei őrizték emléküket a lelki üdvösségükért nemzedékről-nemzedékre mondott misékkal. Ilyen családi monostor maradványa a jaáki és a zsámbéki templom, hogy csak a két legszebb ilyfajta ránkmaradt emléket említsem, százával elpusztult e korbéli emlékeink közül.

Régibb íróink tisztán szerzetesi építkezéseknek vélték ezeket s közvetlen francia hatást kerestek nemes arányaikban és művészi díszítésükben. Ám amikor a családok egymással versenyezve szinte tömegesen telepítettek birtokaikra szerzeteseket, nem igen lehet arra gondolni, hogy az akkoriban már nagyon elkényeztetett bencések és premonstreiek nekik birtokul kijelölt pusztaságra költöztek volna. A királyainktól behívott ciszterciákat nem tekintve, bizony csak ott telepedtek le, ahol a monostor és templom már készen várt rájuk. Ha volt is a tervbe beleszólásuk, conditionáriusrendű világi mestereink építették a monostorokat és díszítették a régi jó bizánci hatások alatt finomult ízlésükkel, de koruk nyugati művészetének stílusában. Hogy a külföldi mesterekkel szemben nem volt okuk szégyenkezniök, azt Jaák és Zsámbék példáján kívül nem egy templom és művészi részlet bizonyítja, mely ilyen családi monostorokból a Dunántúl éppúgy, mint Magyarország egyéb részeiben és Erdélyben egységes magyar iskolára vallva maradt ránk.

Arányaikban nemes, díszítésükben művészi román és átmeneti kori templomaink mintáit íróink régebben Franciaországban keresték. Ennek északnyugati részében csakugyan szép számmal maradtak fenn hasonló nagyságú románstíliú épületek a XII. századból, de amióta ezeket francia kiadványokból ismerjük, a kort jellemző stílus általánosságain kívül semmi rokon vonást nem találunk rajtuk, még csak nem is különbek, mint a mi emlékeink s a jaáki és a zsámbékihez fogható művészi alkotás egy sincs köztük.

Hogy a XI. században bizánci kőfaragók dolgoztak nálunk, arra jóformán csak egyetlen írott adatunk van. Gallus, a lengyelek legrégebbi krónikása, aki 1112 körül járt nálunk, azt jegyzi meg a később nyom nélkül elpusztult óbudai Szent Péter-székesegyházról, Péter király alapításáról, hogy a nagyszabásúnak tervezett épületet addig „a megkezdett módon egy király sem fejezte be“ s

egyik szavahihető krónikásunk, Thúróczi, megjegyzése szerint a befejezetlenül is pompás épületen a XI. században görög kőfaragók dolgoztak. XI. századbeli iparművészeti emlékeinkről, mint például a Gizella királynétól a székesfehérvári bazilika számára miseruhának ajándékozott koronázási palástról ugyan nincsenek följegyzéseink, de elvitázhatatlan, hogy e minden ízében bizánci stíli emlék csakis bizánci mesterek közreműködésével készülhetett, akik természetesen más technikákban is már Szent István korában nem egy magyar mester tanítói lehettek. S amire építészetünk a XII. században országszerte föllendült, fölös számmal voltak kőfaragóink és egyéb mestereink, akik vándorúton külföldön is sűrűn fordultak meg s most már a nyugati művészettel kerültek szoros kapcsolatba. Dalmácia városainak régi céhlajstromaiban, amelyeket Gelcich tett közzé, sűrűn merülnek föl magyar mesterek és legények, akiknek tehát szintén részük volt a régi magyar tengerpartnak a felsőitáliai emlékekkel rokonságot tartó románstíli bazilikáinak építésében. Közvetlen francia hatást keresni román és átmeneti stíli emlékeinken tehát fölösleges s jó magyar neveket elfranciásítani, amint ez nálunk szintén történt, még inkább.

A ciszterciekről, akiknek első raja 1142-ben Cikádon telepedett le, s akik III. Béla korában közvetlenül Franciaországból ültették át hozzánk a gótika elemeit, ha magukkal hozott francia tervek és rajzok alapján építkeztek is, kőfaragókat nem igen hívhattak hozzánk. Névszerint is ismert román és átmeneti kori mestereink elfranciásítása, amiben régibb kutatóinknak nagy kedvük telt, nélkülöz minden elfogadható alapot. Henszlmann a kalocsai székesegyház egyik XII. századbeli kőfaragójának nevét sírfeliratán franciásan Ravése-nek olvasta. A sírfelirat ez: Martinus Ravesu lapicida jacet hic. Ha nem okoskodunk sokat, a magánhangzók jeleinek középkori értéke alapján csakis Rávéső lehetett a neve. S a következő század végén Gyulafehérváron dolgozó Szent Deodat városbeli kőfaragó sem került ide a francia St. Dié-ből, amint a gyulafehérvári székesegyház ismertetői egy emberöltő óta egyre ismételtetik. Péter püspökkel 1287 november 1-én kötött szerződése szerint János mester, Tünő (Tyno) fia Szent Deodat városából a következőkre kötelezte magát: Szent Mihály egyházának falat épít a déli kapu mellett kezdve, amelyen a püspök a templomba jár; kívül-belül faragott kövekkel burkolja, azonkívül elkészíti a (déli) tornyot is a hozzá tartozókkal (vagyis párkányokkal). Kap ezért 50 ezüst márkát, de ebből nyolcat a püspök levon, mert János mester másnap, hogy megérkezett, dühében egy embert ölt meg Gyulafehérvárott s a vérdíjat neki kellett helyette megfizetnie. Az összeg többi részét is csak akkor kapja meg, ha a vállalt munkát nyolc hónap alatt befejezi. János mester egy segéddel dolgozott, anyagról, közönséges segédmunka-

sokról a püspök gondoskodott, aki arra az esetre, ha úgy végzi munkáját, amint megfogadta, még azt is ígérte, hogy érdeme szerint felruházza a kőfaragómestert.

Mint ebből a szerződésből nyilvánvaló, János mester nem lehetett jámbor szerzetes s hogy Szent Deodat városa itt Tatát jelenti, azt szinte fölösleges bizonyítani. A hagyomány szerint Tata városát Deodatus gróf, Szent István királyunk keresztapja alapította. Akár igaz ez, akár nem, Tata városát minden bizonnyal Szt. Deodatusról nevezték el.

A XIII. század derekán egy igen kiváló francia építész járt nálunk, Villard de Honnecourt, aki a párisi Nemzeti Könyvtárban őrzött vázlatkönyvében kétszer is megemlékezett itt huzamosabban eltöltött idejéről. Hogy azonban épített is Valamit Magyarországon, arról hallgat. Nem is tudunk semmit nálunk művészetével kapcsolatba hozni. A valamikor neki tulajdonított kassai dómot a XIV. század végén tervezték csak s nagyjában a XV. század első harmadában épült. A francia hatás alaprajzában csak közvetett, s valószínű, hogy egy nyomtalanul elenyészett templomunk, talán az egri székesegyház mintájára épült, amelyhez Villard is rajzolhatott tervet.

A görögökön kívül, akik Szent István korában első mestereink tanítói voltak, idegenek művészetünkben az Árpádok kihaltáig nem jutottak kimagasló szerephez, bár különösen márvány faragó olaszok történelmünk egész folyamán s még ma is sűrűn fordulnak meg nálunk. Ilyen kőfaragókat a Margit-legenda is említ a XIII. századból: „akiket hoztak vala Lombardiából, egyiknek neve vala Albert, másiknak Pétör“ s akik „faragnak koporsót Szent Margit asszonynak vörös márványból“.

Társadalmi téren is jelentős szerephez jutott külföldi eredetű mesterek csak az Anjouk korától kezdve merülnek föl ismét nálunk, de működésük még a királyi udvarban sem lehetett kizárólagos. Sőt akik közülük itt ideig-óráig szerephez jutnak, csakhamar a vidéken helyezkednek el, ott nyernek királyi adományként földbirtokot, amivel Mátyás király is jutalmazta művészeit, aminthogy úgy látszik, különösen az Alföldön, egyszerűbb mestereinknél is általános szokás volt, hogy tulajdónk építeni hivatásukon, kívül gazdálkodással is foglalkoztak. Ezt még Mária Terézia korabeli iparstatisztikai összeírások is mint magyarországi sajátosságot emelik ki mesterembereinkről.

A mai Buda belső területén és Óbudán, beleszámítva a Margit-szigetet, az Anjouk korában már közel negyven templom és kolostor s három királyi vár állott. Ha ezek a monumentális épületek részben régebbi időkből maradtak is fenn, díszítésük és művészi felszerelésük állandóan annyi munkát adott mestereinknek, hogy az akkoriban Magyarország főhelyévé fejlődő városban a XIV. században már ugyancsak eleven művészi élet lehetett

ennek tényezői céhszerű szervezetükkel a jövevények érvényesülését bizonyára tőlük telhetően megnehezítették.

Róbert Károly királynak volt egy ötvöse, akinek apját nyilván még Itáliából hozta magával s akinek 1329-ben a szepességi Edustornyát, a mai Hadusfalut ajándékozta. Olasz Simon fia, Gallicus Péter volt ez, az 1330-ban a havasalföldi hadjáratban elveszett pótlására vésett új kettős királyi pecsétnyomó mestere, aki ezért Jamnik falut nyeri el adományul. Péter mester, Hradszky, a Szepesség történetírója szerint, 1333—1336 között már Szepes vármegyében alispán. Öcse, Miklós, szintén ötvös s 1335-ben a szepesi vár vicecastellanusa, 1341-ben alispán, de azért tovább ötvösködik s az iglói nagytemplomban a pompás, vésettaljú, zománcal díszített, technikájában olasz jellegű ezüst oltárkeresztet kezdőbetűivel jelölte meg. S alighanem rokonai lehettek az iglói Gaalok, akik mint bronzöntők váltak híresekké. Gaal Konrád 1354-ben a visegrádi nagyharangot önti s Nagy Lajos király ezért őt és két öccsét mindennemű adófizetés alól fölmenti. Konrád mester királyi kiváltságai fejében évi 12 forintnyi járadékot köt le az iglói plébánia javára, hogy külön káplánt tarthasson, s ezzel az adományozó és rokonsága emlékére miséztessen. Kevés alapítvány vált viharos századaink folyamán oly hosszú életűvé, mint ez. Az iglói plébániához csatolt vikáriátust, a „tót templomot“, mindmáig Konrád mester alapítványának jövedelméből tartják fenn.

Nagy Lajos királyunk visegrádi és budai udvarának művészéről vajmi keveset tudunk. Lehettek közöttük olaszok is. Miniatűr-képirásunk emlékeinek egy részében nápolyi hatás érvényesül, egyéb technikájú emlékeinken is érezzük az olasz befolyást, amely egyébként művészetünkben már az Árpádok alatt is gyakran érvényesült. Hogy azonban akár az udvari, akár a városi műhelyek hangosak lettek volna az olasz szótól, arra alig gondolhatunk. Budának akkoriban már igen kifejlett céhélete volt. A festők az aranynyújtókkal egy céhet alkottak. Magyarországon egyebütt Budán kívül, úgy látszik, festő-céh nem is volt; viszont alig volt magyar festő, aki pályafutása folyamán a budai céhhez összeköttetésbe nem került volna. Magyarország középkori falképei korszakonként szinte mindenfelé azonos stílusának egységes voltát csakis ezzel magyarázhatjuk. S ahány kiváló művésznünk, szobrász és építész is, vidéken dolgozott, arról szinte kivétel nélkül kimutathatjuk, hogy Budával is voltak összeköttetései, sőt hogy nem egyszer innen származott el.

Budán a középkorban mindig volt népes olasz kolónia (többnyire kereskedők és bankárok) s ennek külön utcája volt és külön temetkező helye a dominikánus templom cintermében és belsejében, amelynek helyén a Halászbástya rendezésekor tömegesen kerültek napfényre olasz polgárok és előkelőségek XIV—XV. századbeli sírkövei. Ha Nagy Lajos udvari festője olasz lett volna, bizo-

nyára szintén itt temették volna el. Ám sírköve a Nagyboldogasszony-templomban maradt ránk, ahol akkoriban már csak főurainknak és a város előkelő, törzsökös polgárainak jutott sírhely. S főurainknak sem igen került akkor külön sírkő, mint János festőnek. A hatalmas vörösmárvány kőlapot a hárompajzsos művészcímer díszíti s felirata a következő: Anno Domini 1370 in die inventionis crucis obiit magister Joannes pictor regis Hungariae. Amen. Hogy szobrászaink sorában is akadtak e kor minden mestérével versenyző, sőt szinte korukat is megelőző művészek, erre Márton és György mester, Kolozsvári Miklós festő fiai példáink, akiknek ránkmaradt prágai Szent György-szobra az olasz Quattrocento bronz lovasszobrainak méltó előfutárja s akik ezen valamikor éppúgy megörökítették nevüket, mint a nagyváradi három királyszobron és Szent László bronz lovas alakján ugyanitt, mely utóbbit Zsigmond király és Mária királynő jelenlétében avatták föl.

Emlékeink tömeges pusztulása miatt XIV. századbeli művészetünk dicsőségéből ennek legvirágzóbb főhelyein: Budán és nagyobb püspöki székvárosainkban szinte semmi sem maradt ránk. De vannak adataink, hogy az ország minden részéből egy központ felé tartó mestereink sorában olyanok is voltak, akik a világ hangadó művészeti főhelyein is vezető szerephez jutottak. Az alföldi származású Hódi István festő és szönyegszövő Nagy Lajos halála után Budáról szakadt el a burgundi herceg udvarába, ahol nemcsak Merész Fülöp herceg, de V. Károly francia király és testvérei, koruk leghíresebb maecenásai, Berry és Orleáns hercegek is udvari festőjüknek és kamarásuknak teszik meg. István mester, Étienne de Hongrie, néha de Bièvre vagyis Hódi néven szerepel Franciaországban s neve után Hódmezővásárhely vidékéről való lehetett.

Egyike volt a valamikor ugyancsak fényes kultúrájú Alföld nagy talentumainak, akik már a középkorban könnyen boldogultak külföldön is, mint pl. a németek nagy festőjének, Dürernek atyja, aki a Gyulával szomszédos Ajtós községből szakadt Németalföldre s visszamenet Nürnbergben megnősült és örökre ott maradt, vagy akik később a XVI—XVII. században Felső-Magyarország s Erdély szász vidékeinek művészetét lendítették föl, mint például Kecskeméti ötvös Péter.

Merész Fülöp egyik levelében igen érdekesen mutatja be udvari festőjét, Étienne de Hongriet, akinek képei oly érdekesek és tanulságosak voltak, hogy festőtársai ellopásuktól sem riadtak vissza. Bernát és Márton nevű segédje egyszer Máriát szentekkel ábrázoló festményét kérte a mestertől kölcsön, hogy lemásolja, de ellopta a képet s Kölnbe szökött ezzel. S a kenyéririgységnek és művészféltékenységnek klasszikus példája, hogy Kölnben szinte az egész céh összefog, hogy a burgundi herceg sürgetése

ellenére se a képet ne kelljen visszaküldeni, se a tolvajokat megbüntetni.

Művészeti főhelyeinken, nagyobb városainkban nagy tekintélynek örvendő művészekon kívül csapatostul boldogultak nálunk kisebb jelentőségű, szerényebb viszonyok között élő mesterek is, akik falusi templomokat díszítve a régebbi conditionáriusokhoz hasonlóan szakadatlan vándoréletet folytattak. A legjobban ezek közül Aquilla Jánost ismerjük, aki a XIV. század hetvenes éveiben a stájer határszéli Radkerspurgban ütötte föl tanyáját s innen szállt ki a szomszédos nyugatmagyarországi falvakba. Egész sor falusi templomot díszített falképekkel, amelyek a legtávolabbi erdélyi templomok festményeivel is feltűnően rokon stílust mutatnak s Szent László legendáját és más közkeletű tárgyakat ábrázoló képeken szinte egyforma kompozíciókat is. Martyaneon Aquilla János önmagát is megörökítette imádkozó helyzetben, magyar viseletben, kucsmásan, görbe karddal oldalán, lábainál a művészcímerrel, amellyel, mint a liberális ars jelképével régi mestereink ugyancsak sűrűn élhettek. Hogy Erdélybe a XIV. és XV. században sűrűn vetődtek el magyarországi mesterek, arra szintén nem egy példánk van. Hogy, bár templomok díszítéséből telt ki java keresetük, nem voltak éppen egyházas szelleműek, erre a derzsi unitárius templom festője hagyott ránk merész bizonyítást. A Szent Pál megtérését ábrázoló kép egyik vitézének zászlófeliratán így örökítette meg magát: *Hoc opus fecit depingere seu prae-parare magister Paulus, filius Stephani de Ung(aria) anno domini millesimo quadringentesimo decimo nono: scriptum scribebat et pulchram puellam in mente tenebat.*

Hogy udvari művészetünk s különösen vidéki polgári művészetünk felfogása és stílusa között erős volt a különbség, azt művészetünk ránkmaradt klasszikus emlékeinek s kisvárosi és falusi alkotásainak egymástól elütő volta bizonyítja. Mindkét művészetnek azonban, hacsak nem határszéli külföldi befolyásokkal van dolgunk, egy a gyökere s Zsigmond király korában udvari miniatűr-művészetünk minden e korbéli egyéb iskoláétól elütő sajátos stílust mutat, amelynek reflexe legrégebb szárnyasoltáraink festményeiről is visszatükröződik. A bécsi császári udvari könyvtárban ránkmaradt Zsigmond király breviáriuma, amelyet ugyanaz a mester díszített képekkel, aki a XV. század elején felesége, Borbála királyné számára Guido da Columna Trója történetének német fordítását is illusztrálta. Márton mester volt ez a festő, akinek tájképein szembetűnő a Gellérthegy fantasztikus dolomitszikláinak a hatása, amelyek stilizált visszatükröztetése alapján Hevesy Andor, első ismertetője, szinte hajlandó lenne őt a mostani kubisták ősenek tartani.

Márton mesternek egy kortársát is ismerjük, akitől Esztergomban a primási képtárban maradtak ránk oltárszárnyfestmé-

nyek. Az ugyanez oltárhoz tartozó, újabban sajnos elégett predella felirata szerint a képeket Szentbenedeki Miklós győri kanonok, a budai királyi várkápolna karvezetője rendelte meg¹ Kolosvári Tamás mesternél 1427-ben, a garamszentbenedeki bencés apátság temploma számára. Több mint valószínű, hogy ezeket a képeket Tamás mester Budán festette. Az olasz Masolinóval és Massaccióval, a németalföldi Van Eyck testvérekkel egyidőben az ennek jegyében új lendületre kelő európai képirás realizmusának hatalmas térfoglalását jelzik Tamás mester képei, akinek különben miniatűrfestőink egyik csoportjában már a XIV. században is voltak előfutárai, mint például Miskolczi László.

Ezek a festmények fényesen bizonyítják, hogy képirásunk, mint művészetünk egyéb ágai is, ennek főhelyein a középkorban és az újkor hajnalán sem maradtak mögötte az európai művészet fejlődésének s az elmaradottság, amelyet régibb kutatóink művészetünk emlékein megállapították, legföljebb ezek határszéli, provinciális csoportjára vonatkozik. De ahol a polgárság a végeken vallásos buzgóságában, amely a középkorban minden művészi vállalkozás rugója volt, a falai között élő szerényebb mesterek erejét meghaladó művészi alkotást szánt Isten dicsőségére, ott többnyire királyaink jóvoltából a központból megfelelő erőket is kapott ennek megvalósításához. Így küldi el Kassára Zsigmond király egyik építészt, miközben ott a város nagyszabású Szent Erzsébet-templomán és erődítményein dolgoznak.

Péter mester, „architeetor regiae maiestatis“, 1420-tól négy esztendőre szegődik a város szolgálatába 200 firt évi fizetés fejében. Utóda a valószínűleg krakói Schiennagel Tadeusz lett, aki a dóm hajóit boltozza be, de hibásan. E folytatkozások kiküszöbölésem ismét Budáról István mester költözik Kassára, aki itt gyökeret ver s közel negyven éven át a filigrán gótika szebbnél szebb remekeivel gazdagítja a kassai dómot és a felvidék ekkor már szintén tető alá került nagyobb templomait. A kassai és a bártfai szentegyház az ő remekműve, a szepeshelyi és csütörtökhelyi Zápolyai-kápolnákat csakis az ő tervei alapján építhették, ha nem is fejezték be ezekhez híven. Kassai időzése alatt Mátyás király is foglalkoztatta István mestert, aki számára 1476-ban Diósgyőr várában épít. A kassaiak már 1467-ben megválasztották centumvirnek, a városi nagy tanács tagjának s 1487-ig egyhuzamban a városi képviselő tagja. Ekkor úglátszik Bártfára költözött, ahol egy Tornai István nevű, igen vállalkozó szellemű és sokoldalú mester lép föl, aki nem lehet más, mint a kassai István mester. Kassán neve innentől fogva már csak az adólajstromokban szerepel. Ingatlanai után még a XV. század kilencvenes éveiben is negyedfél forint adót fizet. 1499-ben már nem élt. Buda városa ugyanis hagyatéka ügyében ez évben ír át Kassára, özvegye Dorottya asszony érde-

kében, aki nyilván visszaköltözött szülővárosába, ahonnan férjét a felvidékre követte.

Határszéli városaink éppúgy, mint az erdélyi szász városok, nem igen dicsekedhettek kiváló mesterekkel s ha fel is tűnik ilyen falaik között, szinte bizonyos, hogy az ország- központibb fekvésű városainak valamelyikéből, rendszerint Budáról szakadtak oda, vagy legalább szoros összeköttetések voltak régi királyaink fővárosával.

Bártfán 1420 körül váratlanul egy igen kiváló ötvös merül föl, akinek az ottani Szent Egyed-templomban őrzött és Scultéti Keresztély plébános megbízásából 1437—1464 között készült kelyhek vésett szent alakjai a német Schongauernek is becsületére válnának, aki pedig csak a XV. század második felében vált a németek első nagy grafikusává. A városi levéltár följegyzései fonálán élete pályáját szinte nyomon követhetjük, de csak attól kezdve, hogy 1418-ban házat szerez Bártfán, nyilván idevaló felesége révén. A házért 4 frt adót fizetett. Mint minden polgár házában, az ő asszonynepe is szőtt s a városi magistratus által forgalomba hozott vászonért ismételten kisebb-nagyobb összegeket vesz föl a város-házán.

Egy Budára irányított gyolcsszállítmány eladásával, nyilván mint ott ismerős embert, szintén őt bízzák meg s útravalónak 1200 dénárt, borra 500-at s hogy számukra sáfrányt vásároljon, még 450 dénárt utalnak ki neki Bártfa urai. Mint kiválóbb művészeinket egyéb városainkban is, másfelé szintén kiküldik a város dolgaiban. Így már 1419-ben Kassára, mikor is útiköltségre 8 frotot vesz föl. De mint ötvöst is foglalkoztatják. Amikor Onódi Zudar János, a zborói vár ura, 1425-ben Zsigmond király fölszólítására erdejéből fát és követ ad a városnak, remekművű ezüst kupát rendelnek számára 60 írtért s a város rávésett címeréért külön még 2 frotot fizetnek Gáspár mesternek, aki 1434-ben a város megbízásából Zsigmond király számára is készít 46 forintért egy ezüst kupát. S a következő évben Gáspár mester már 14 frot adót fizet, házában kívül a város abroncs-utcai kapuja előtt majorja is van. A városnak zsindelet szállít. Fölös pénzét kiadja kamatra, még pedig nemcsak polgártársainak, de külföldi kereskedőknek is; a pontatlan adósokon a város útján hajtja be követeléseit. 1444-ben megválasztják quinquaginta virnek, vagyis a nagy tanács tagjának. Innentől kezdve adataink Gáspár mesterről hézagosak. 1455-ben említik a városi számadások utoljára a Szent Egyed-templom nagy ezüst keresztjének készítésével kapcsolatban: „Item Casparo aurifabro pro labore magna crucis fl. 4.“

A XV. század folyamán Magyarország, jelesül Buda két ízben volt színhelye nagyobb mérvű művészbevándorlásnak. Amikor Zsigmond király mint német-római császár 1416-ban Parisban járt, az angolokkal folytatott véres háborúban nagy

nyomorba jutott Franciaországból 200 mesterembert telepített át Budára. Voltak ezek között ötvösök, szőnyegszövők, miniatűr-festők és kőművesek, de nem igen boldogultak nálunk. Bertrand de la Broquiére francia követ 1432-ben itt már csak egy szőnyegszövőt és Pesten 6—8 kőművest talál közülük. A többiek, mint kalauza, Clays Davion szőnyegszövő megjegyzi, kihaltak vagy szétszóródtak. Jobban boldogultak nálunk az olaszok akiket Mátyás király, mint a római világ nagy tisztelője, főleg abban a hiszemben csalogatott udvarába, hogy az antik művészetet ültetik át ide. De ez olasz művészek számát és szerepét általában szintén túlozni szokták. Festő, könyvdiszítókön kívül, bronzöntő és ötvösmester egy sem volt köztük. Inkább csak átalakításokban jártas ezermester építészek, kőfaragók, de leginkább intarsiaműves asztalosok fordultak meg nagyobb számmal Budán, akik versenyükkel a város mestereinek nem sokat árthattak, viszont az olasz renaissance átültetésével fejlődésükre lehettek befolyással. Márványfaragó szobrász is csak egy volt Mátyás király művészei között, az is dalmát ember, a traui Dunovich János, aki Itáliában Giovanni Dalmata néven vált ösmertté s a bécsi híres Mátyás- és Beatrix-domborművek mestere volt. Érdemeiért Mátyás király 1488-ban a Szávamenti Majkovez várát ajándékozta neki, amely azonban még Mátyás király halála évében ismét gazdát cserél. Traui János 1498-ban már megint Itáliában, Velencében dolgozik. 1509-ben Anconában tűnik föl, hol kevésel azután úgy látszik meghalt.

Építészetünkben a végeken az olasz hatás csak a XVI. században válik szembetűnővé s érvényesülésének következménye elsőbben is az volt, hogy kőfaragásunk technikája erős hanyatlásnak indult. Amire ugyanis az olasz stílus szélesebb körökben is népszerűvé vált, az öregebb mesterek kipróbált vésőjével szemben minden kontár jobban boldogult, mihelyt olasz modorban dolgozott. S hogy a mohácsi vész után a királyi udvar ízlést irányító hatása megszűnt s harcok viharai közepette elszigetelődtünk Nyugat-Európától, az új stílus nálunk a vidéken jóformán csak mint népművészet virult föl s fakasztott új hajtásokat, amelyek példái az úgynevezett felsőmagyarországi renaissance-építészet emlékei. Jóval áldásosabb hatása volt az olasz renaissancenak XV. századbeli szobrászatunkra és képrásunkra, amely mindamellett nem tagadta meg a középkorba mélyen visszanyúló hagyományait. Ennek a keresztezésnek legszebb emlékei gótikus szárnyas oltáraink klasszikus emlékei, amelyek szobrai, festményeit vagy részben a végeken letelepedett mestereit ismét csak az ország szívéből lehet származtatnunk. Ilyen volt az M. S. kezdőbetűs festő, akinek néhány képe az esztergomi primási képtárba Szent-antálról került, amelynek falusi templomába idők folyamán Selmecbánya valamelyik kiselejtett oltáráról hozhatták, továbbá

akinek Mária látogatását ábrázoló szárnyfestménye ugyanonnan a Szépművészeti Múzeumban látható. Ez utóbbit német műtörténetírók siettek XV—XVI. századbeli képirásuk klasszikus emlékei közé besorozni, holott felfogása, előadásának bája ezek nyárs-polgáriás felfogásától ugyancsak nagymértékben elüt, ha egyébként általános jellemvonásaival bele is illik az ú. n. dunai iskola stílusának keretébe, amelynek fejlesztésében nyilván a mi mestereinknek is jelentős szerep jutott. Dürerről, a németek legnagyobb képiójáról köztudomású, hogy apja alföldi származású magyar ötvös volt. Vischerről, a németek legkiválóbb bronzöntő szobrászáról életírói egy része azt sejtí, hogy családja Magyarországról szakadt Németországba. Stósz Vid, a híres krakói-nürnbergi fafaragószobrász származásáról lengyel és német műtörténetírók mindmáig vitatkoznak, művészetének gyökerei azonban alighanem Magyarországon keresendők. Valamikor tanuló- és műhelytársa lehetett a mi Pál mesterünk, akivel összeköttetései Nürnbergből akkor sem szakadtak meg, mikor Németországban szerencsétlen sorsa miatt már mindenki elhagyta. Pál mester a XV. század végén Besztercebányán tűnik föl. Az ő műve lehetett az ottani vártemplom Mária halálát ábrázoló óriási főoltára, amelyet még a XVIII. században is mint valami csodát magasztalnak feljegyzések. Ezt 1761-ben tűzvész pusztította el s Besztercebányán csak Szent Borbála oltára maradt meg tőle. Pál mester 1500 körül Lőcsén telepedett le s mint vidékre szakadt kiváló mestereink általában, népes műhelyt rendezett itt be. A lőcsei főoltáron a Madonna szobra és Szent Jakab apostol s a lőcsei betlehemhez még előbb faragott természetes nagyságú alakjai párjukat ritkító remekei az európai fafaragó-szobrászatnak és minden bizonnyal sajátkezü munkái. Egyéb oltárai azonban, amelyek műhelyéből kerültek ki s a Felvidéken négy vármegyében még ma is sokfelé láthatók, csak tervei alapján s többé-kevésbé ügyes gédek közreműködésével készültek.

A festők között azonban, akiket Pál mester oltárai díszítésénél foglalkoztatott, egy igen érdekes egyéniséggel is találkozunk. Stanzel Theofilusz, valószínűleg Stanzel bártfai főbíró fia, 1410-ben Bártfáról Lőcsére költözik s Pál mester Henkel János plébános megbízásából készült lőcsei Szent János-oltarán 1520-ban festette Keresztelő szent János életének jeleneteit, amelyeket magyarviselű alakjaikkal az első magyar genre-képeknek tarthatunk. Mint hasonló tehetségű társai a Felvidéken, pl. Eperjesen Albert és János festők, ő is lehetett volna háztulajdonos és városi esküdt, sőt talán, mit Koehler János festő Bártfán, szenátor és főbíró is. Ám jótállása nővéréért szörnyű anyagi zavarokba sodorja, úgy hogy a XVI. század húszas éveiben Lőcséről is elbujdosik s Lengyelországban, Galícia magyar határmenti városaiban dolgozik. Küzdelmeiről, nélkülözéseiről megható képeket rajzolnak Bártfára

nővérehez írt levelei, amelyeket a városi levéltár mindmáig megőrzött. A művésznyomornak szinte egészen modern ízű példája Theofilusz mester élete, aki pedig fürge ecsetjével, amelynek munkáival Bártfán és a Szepesség különböző templomainak szárnyasoltárain gyakran találkozhatunk, kifogyhatatlan leleményű, jókedvű mesélő természet volt. A mohácsi vész után, amikor a protestantizmus terjedésével a szárnyasoltárok divatja hirtelen megszakad, nem egy piktor juthatott szorult helyzetbe, különösen a fiatalabbak közül.

Kevés városunk mestereiről van annyi adatunk, mint Eperjes építészeiről, szobrászairól és festőiről a XV—XVI. századból. Ezeket Iványi Béla gyűjtötte össze nagy szorgalommal a város levéltárában. Sajnos, az eperjesi templomok régi művészi fölszerelésének nagymérvű pusztulása miatt műemlékeket alig tudunk nevükkel kapcsolatba hozni. Feladatunk szempontjából azonban ezek az adatok így is érdekesek. Valamennyi festő már mint meglett mester tűnik föl Eperjesen, alig egy-két év múlva házat szerez itt, élénk részt vesz a város ügyeiben, eljár hivatalos kiküldetésekben, mint például Péter festő, akinek 25-ször térítenek költségeket ily címen s aki 1495-től 1506-ig a főoltár ma is meglevő, de átmázolt szárnyképeit festette. Egy ízben a bíróval, máskor a jegyzővel Budára utazik a város adója ügyében, amire aligha vállalkozhatott volna, ha külföldről szakad hozzánk. Albert festő 1495-ben bukkan föl, négy év múlva már ő is Budán jár, hogy a városi adó ügyét eligazítsa. Jakab festő 1512-ben szerez házat s mint az előbbieket, később szintén centumvir. Hasonló a pályafutása a városban dolgozó kőfaragómestereknek, akik jórészt egyben fadaragók is voltak. Az eltorzított nevű Brengiszeyn János mester 1480-ban a Magyar-utcában lakik, ő folytatja a XVI. század elején a város Szent Miklós templomának átépítését, 1494 óta centumvir s 1519-ben meghal. Ugyanez évben már egy Péter nevű olaszra bízzák a városi iskola építésének vezetését. Szobrászainkra és festőinkre is nemsokára nehéz idők virradnak. Vannak, akik meglett korukban változtatnak pályát, ami különben akkoriban nem volt nagy dolog. Az eperjesi festők, a kiválóbbak is nem igérválogattak a munkában s a fentemlített Péter és Jakab például épügvállalt oltárképeket, mint egyszerű mázolászt és toronygombaranyozást. Ezt persze helyettük legényeik végezték. Hogy 1520 körül még mily kiváló festő dolgozott Eperjesen, ennek emléke a Nemzeti Múzeum régiségtárában Hütter János városi tanácsnok nagy fogadalmi képe, amely a szenátort és fiát ábrázolja Szent Anna, Mária és védőszentje társaságában, térdeplő helyzetben s amely stílusával szintén a dunai iskola irányához csatlakozik, anélkül hogy német munkának mondhatnók.

A festők valamivel későbbi sorsának és pályaváltoztatásának érdekes esete a Miklós mesteré, aki 1529-ben katonának csap föl s Ferdinánd király zsoldosai sorába lép.

Divald Kornél.